

Розділ 1. РЕГІОНАЛЬНІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Семенов В.Ф.

МІЖРЕГІОНАЛЬНІ ДИСПРОПОРЦІЇ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК

У статті розглядаються та оцінюється питання, що пов'язані з соціально-економічним розвитком регіонів України. Аналізується співвідношення їх економік і характеризуються міжрегіональні диспропорції у економічному та соціальному становищі. Пропонуються заходи по удосконаленню державної регіональної політики стосовно пом'якшення міжрегіональних диспропорцій.

Ключові слова: *регіон, регіональна економіка, регіональний розвиток, міжрегіональні диспропорції, регіональна економічна політика, економічний та соціальний розвиток.*

I. Вступ. З просуванням України шляхом економічних перетворень на перший план висувається новий підхід до регіону як до суб'єкту економіки, що значною мірою визначає розвиток національної економіки. Диспропорції регіонального розвитку потребують дієвої регіональної економічної політики, яка передбачає регулювання процесу ринкових перетворень та активізацію внутрішніх регіональних факторів соціально-економічного розвитку. Регіони повинні прагнути до спеціалізації та поділу праці. В Європі сьогодні вже говорять не про конкуренцію країн, а про конкуренцію регіонів. Відома ідея німецьких економістів 60-х років (Гірш) „Пошук власної професії регіону”.

На міжрегіональному диспропорцію впливають три основних фактори: природно-географічні, соціально-економічні та науково-технічний прогрес, а також ступінь кваліфікації робітників, рівень їх заробітної плати. Актуальними є пошуки шляхів, міжрегіональних диспропорцій.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню проблем диспропорціонального розвитку регіонів присвячені роботи В. Гейца, М. Долішного, В. Данилишина, Л. Чернюк,

Е. Лібанової та багатьох інших. Критичний аналіз опублікованих з даної проблематики наукових праць, теоретичних концепцій, методичних розробок і рекомендацій свідчить, що міжрегіональні диспропорції вивчені недостатньо, зокрема не приділено відповідної уваги вивченню факторів інтенсивного економічного розвитку регіонів, оцінці співвідношення внутрішніх і зовнішніх факторів та їх впливу на пом'якшення міжрегіональних диспропорцій.

II. Постановка проблеми. Окреслена проблематика торкається також низки питань, пов'язаних з прискоренням економічного розвитку за рахунок внутрішніх, у тому числі нематеріальних ресурсів. Це тісно пов'язано з інтенсивними змінами, які відбуваються в структурі споживання та нагромадження за рахунок ендегенного розвитку, використання новітніх технологій, запровадження сучасних підприємницьких мереж, зростання якості людського і ресурсного потенціалів.

Отже, метою статті є теоретико-методологічне обґрунтування шляхів пом'якшення міжрегіональних диспропорцій, підвищення рівня життя населення усіх регіонів України.

III. Результати дослідження. Існуючі в літературі дослідження економічних показників регіонів України показують на те, що диспропорції у розвитку регіонів посилюються. На основі цієї негативної тенденції дослідники розділяють регіони на активні, депресивні та ультрадепресивні [1]. Серед активних усього сім-вісім регіонів: Київ, Київська, Донецька, Дніпропетровська, Харківська, Запорізька, Одеська, Львівська, Полтавська області.

Між цією групою областей та іншими існує величезна різниця майже за усіма економічними показниками. Так, якщо у 1996 році співвідношення мінімального та максимального регіональних ВВП на душу населення

становило 1:2,7, то у 2002 році воно було 1:5,9. Змінюються також динамічні показники розвитку. За даними експертів Інституту реформ у 2004 році відбулися помітні переміщення в розподілі регіонів за індексом зростання. Найбільшою мірою уповільнилися темпи росту регіональних економік Вінницької та Чернівецької областей. Перша з них стрімко опустилася з попереднього 3-го місця на 24-е, друга – відповідно з 5-го на 22-е. На Вінниччині помітно уповільнилися темпи росту внутрішніх та іноземних інвестицій, введення житла, роздрібногo товарообігу і суттєво збільшилася чисельність безробітного населення. У Чернівецькій області причиною послаблення позицій у динамічному рейтингу стало зниження індексу промислового виробництва, сповільнення темпів росту роздрібногo торгівлі, різке падіння темпів росту інвестицій в основний капітал та обсягу підрядних робіт. Натомість відчутно прискорилися у динаміці зростання Кіровоградська, Запорізька, Херсонська і Луганська області. Кіровоградщина зробила відчайдушний „стрибок” одразу з 16-го місця на 1-е, Запорізький регіон завдяки поліпшенню динамічних характеристик піднявся на 14 сходинок вгору (з 23-ї на 9-ту позицію), Херсонська – з 25-го місця на 12-е, а Луганщина – з 17-го місця на 5-е. Справжнім локомотивом Луганщини, який забезпечив місце регіону в першій п’ятірці рейтингу, стало зростання прямих іноземних інвестицій у 2,6 рази. У Запорізькій області зафіксовано один з найвищих по Україні показників зростання введення в експлуатацію житла у порівнянні з найбільшим скороченням обсягів нового житла за 2003 рік. Зріс також темп зростання роздрібногo товарообігу. Для Херсонської області характерно прискорення динаміки зростання товарного експорту у півтора рази, що особливо контрастує з найбільшим його скороченням серед регіонів України за підсумками 2003 року. Відчутно підвищився темп росту інвестицій в основний капітал підприємств області. Підвищення динамічності Херсонщини не знаходить свого підтвердження у таблиці інвестиційного рейтингу – область лишається аутсайдером. Темпи зростання Кіровоградської області пояснюються передусім високою динамікою інвестицій в

основний капітал, залученням іноземних інвестицій, двократним збільшенням обсягу виконаних підрядних робіт.

Ріст регіональної економіки Закарпаття обумовлений подвійним збільшенням довгострокових банківських кредитів та обсягу підрядних робіт, високими темпами скорочення безробітних, зростання депозитів населення, а також приросту промислового виробництва. Серед найвпливовіших факторів динаміки м. Києва особливо вирізняються темпи зростання реалізованих послуг населенню, довгострокових кредитів банків та інвестицій в основний капітал, стрімке зростання показника довгострокового кредитування економіки (у 2,8 рази) та депозитів фізичних осіб (на 62%).

Державний комітет статистики зафіксував у 2002 році рекордний для України показник залучення прямих іноземних інвестицій у \$1,07 млрд., що на 32% перевищує обсяги 2001 року. Однак ще більше пожвавлення спостерігалось і на „зустрічній смузі”: нерезиденти вивезли капіталу на \$368,8 млн. Або на 38% більше, ніж у 2001 році. В основному така ситуація була обумовлена розірванням нерезидентами інвестиційних договорів, загальна сума яких виросла порівняно з 2001 роком втричі (до \$158 млн.). Відтак, образно кажучи, у 2002 році на кожних \$3 вкладених інвестицій припадало \$1 офіційно вивезеного капіталу. Кумулятивний обсяг прямих іноземних інвестицій (ПІІ) в Україну за останніх 10 років (на 01.04.2003 р. – \$5,6 млрд.) є співставним з величиною іноземних інвестицій у польську економіку лише за останній рік. А рівень залучення іноземних інвестицій на одного мешканця Чехії (\$3603), Словенії (\$2754) чи Естонії (\$2647) найближчим часом залишиться для України (\$111) недосяжним.

Нерезидентами США за останні 10 років було вкладено в українську економіку \$898 млн. (16,9% загального обсягу), Великобританії – \$511 млн. (9,6%), Нідерландів – \$399 млн. (7,5%). Російські компанії інвестували \$323 млн. (6% всіх залучених інвестицій). Однак, найбільші обсяги ПІІ (17,6%) надійшли у вітчизняну економіку з „офшорів”: Кіпру (\$603 млн.) та Вінгiрських островів (\$337 млн.).

Про нерівномірний розподіл іноземних інвестицій між регіонами свідчить той факт, що 80% від їх обсягу залучено у підприємства восьми регіонів та м. Києва, у тому числі Київ – 35%. Київська область – 8%, Донецька, Дніпропетровська, Запорізька – по 7%, Одеська – 5%. Львівська, АР Крим – по 4%, Харківська – 3%.

Зважаючи на різний екстенсивний потенціал регіонів, більш коректно використовувати не абсолютні, а відносні показники, співвідносячи обсяг залучених прямих інвестицій з іншими показниками. За даними Інституту реформ, Крива Лоренца, якщо використати для ілюстрації нерівномірності в розподілі іноземних інвестицій показує нерівномірність розподілу прямих іноземних інвестицій, порівняно з регіональним валовим внутрішнім продуктом. Чим більший „вигин” кривої, тобто чим далі лежить вона від лінії рівномірного розподілу (діагоналі), тим більш нерівномірно залучають регіони іноземний капітал [3].

Останнім часом відбувається процес вирівнювання притоку прямих іноземних інвестицій в регіони, що говорить про розширення інвесторами присутності в інших областях. За обсягами прямих іноземних інвестицій на одну особу місто Київ є явним фаворитом (\$705 на особу). Однак, нюанс полягає в тому, що де-юре реєстрація іноземного капіталу відбувається за місцем розташування головного офісу, який крупний інвестор найчастіше розміщує в столиці. Останні місця серед регіонів за питомими обсягами ПІІ посідають Чернівецька (\$16,7 на особу), Хмельницька (\$20,2 на особу) та Луганська (\$20,6 на особу) області. При цьому, за останній рік Запорізька область, змогла збільшити цей показник наполовину, а в Сумській області він покращився взагалі втричі. Негативна динаміка спостерігається в Харківській та Черкаській областях.

За питомою вагою ПІІ на душу населення є меншою 25 дол., в Україні проживає 16% населення. Водночас, на регіони з максимальними показниками (понад 122 дол.) припадає лише 13% мешканців. Такий розподіл значною мірою пояснюється більшою чисельністю населення у старопромислових регіонах, які,

як вже згадувалося, за рахунок існуючої інфраструктури залучили порівняно більші обсяги інвестицій.

Невтішними є тенденції приросту прямих іноземних інвестицій. Так, за 2002 рік чистий приріст ПІІ у столицю склав \$307 млн., а в Черкаській області обсяг прямих іноземних інвестицій зменшився на \$3,1 млн. При цьому від’ємні значення приросту ПІІ зберігаються на Черкащині практично уже протягом чотирьох років. Регіон залишив крупний інвестор Reemstma, а також знизилась частка іноземного капіталу в одному з найбільших підприємств хімічної промисловості України АТ „Азот”. Приріст в обсягах ПІІ, що є вищими за \$30 млн., спостерігався лише у 6 регіонах (крім м. Києва) – Одеській, Львівській, Запорізькій, Дніпропетровській та Донецькій областях і АР Крим. За останні три роки значно активізувався притік іноземного капіталу у південні регіони (Запорізьку, Одеську області, АР Крим), а також в Житомирську, Луганську та Івано-Франківську області. Виходячи з цих тенденцій можна зробити висновок про подальше збереження високої динаміки залучення інвестицій у ті ж таки регіони: Київ, Донецьку, Дніпропетровську, Київську та інші потужні області.

В сучасній науковій літературі дискутуються питання про економічний та соціальний розвиток регіонів. На теоретичному рівні важливою є проблема регіонального розвитку під яким розуміється, насамперед, позитивна динаміка його показників, як економічних, так і соціальних. У нашій країні регіональний розвиток викликає багато питань. Особливо це стосується нерівномірного розподілу доходів між регіонами, відмінностей у динаміці зростання регіональних економік та впливу цих відмінностей на якість життя населення. В умовах ринкових трансформацій в Україні цілі райони економічної діяльності стали нежиттєздатними. Таке становище є дестабілізуючим і може призвести до негативних наслідків. Наприклад, виникнення сепаратистських рухів, загострення суспільних відносин. Через це метою регіонального розвитку є вирішення проблем значних відмінностей, найперше – у рівнях економічного добробуту та якості життя населення, пом’якшення або

ліквідація міжрегіональних диспропорцій. Відомі різні підходи, які постійно змінюються. Так у середині минулого століття в промислово розвинутих країнах головними напрямками регіонального розвитку було подолання регіональних криз, пов'язаних з проблемами певних видів промисловості, таких як вугільна, металургійна та кораблебудування. Здебільшого застосовувався підхід „згори-вниз”, тобто інтервенціоністський підхід, що ставив за мету вирішення проблем за допомогою прямих інтервенцій у виробничу сферу з конкретними стимулами та завданнями щодо зміцнення підприємств. Цей підхід виявився більш (Франція) чи менш (Італія) ефективним, проте успіх у будь-якому випадку залежав від обмеження конкуренції, так що органи влади могли діяти в захищеному національному середовищі.

Наприкінці ХХ століття зміни в економічній структурі та запровадження інноваційних технологій (розвиток електроніки, комунікаційних та інформаційних технологій) у поєднанні з посиленням міжнародної конкуренції та процесів глобалізації вимагали гнучкішого підходу. Наслідком динамічного зростання на базі поширення інноваційних технологій стало те, що ефективність діяльності дедалі більшою мірою пов'язувалася з територією, на якій працювали ці фірми. Підхід „згори-вниз” погано відповідав цій ситуації і поступився місцем „горизонтальному підходу”, згідно з яким основними ставали умови, що забезпечували ефективнішу та більш відповідну діяльність (наявність інфраструктури, якісне обслуговування тощо). Зростання рівня інтернаціоналізації та взаємозалежності ринків також сприяли зменшенню значення підходу „згори-вниз”, що ґрунтувався на прямій інтервенції.

Зазначені підходи розвинулися в два загальні підходи до політики регіонального розвитку. Мета „активної” політики регіонального розвитку – змінити структуру економіки. Ця політика здебільшого застосовується тоді, коли вважають, що ринкових сил недостатньо для вирішення проблеми диспропорцій у розвитку. Активна політика передбачає, зокрема, такі заходи: 1) підвищення рівня продуктивності праці в регіонах з низьким рівнем роз-

витку шляхом вкладання державою інвестицій в освіту та інфраструктуру; 2) забезпечення умов для стрімкого розвитку економіки за рахунок збільшення масштабів діяльності шляхом створення стимулів щодо зайнятості та інвестицій для нових підприємств і стратегічного інвестування у виробничі фонди тощо заохочення зусиль щодо місцевого розвитку, спрямованих на забезпечення належних умов для створення і функціонування малих і середніх підприємств.

Мета „пасивної” політики регіонального розвитку полягає в поліпшенні регіонального розвитку з впровадженням заходів, що сприяють ефективнішій роботі ринкових механізмів, усуваючи бар'єри для рухливості праці та капіталу й забезпечуючи кращий обмін інформацією та технологіями між регіонами. Як приклади пасивної політики регіонального розвитку можна навести реформування ринків праці й житла та фінансових ринків, створення сприятливішого середовища для місцевих і зовнішніх інвестицій, забезпечення можливостей перекваліфікації та вивчення інформаційних технологій. Більшість країн застосовує поєднання активної та пасивної політики.

Слід сказати, що з боку уряду спостерігаються окремі кроки щодо пошуку нових механізмів, які б активізували внутрішній потенціал регіонів. Проблема регіонального розвитку – це вирішення задачі підвищення ефективності виробництва, стимулювання нової просторової організації, формування специфічних моделей територіальної організації виробництва.

Сучасна фірма, особливо мале підприємство не може розвиватися незалежно від середовища, де воно оперує. Все більше таких фірм об'єднуються в локальні підприємницькі мережі. Територія для таких мереж (промислових округів, мережених фірм, кластерів) стає важливим фактором розвитку підприємств, значною мірою впливає на його конкурентні можливості, сприяючи скороченню витрат та розвитку інноваційного потенціалу.

Все це знаходить своє відображення у концепції ендogenous розвитку. Ця модель базується на максимальному використанні місцевих ресурсів – робочої сили, акумулю-

ванні на місцевому рівні капіталу, підприємницького потенціалу, специфічних знань виробничого процесу і можливостях виконання специфічних професійних завдань. Іншим аспектом моделі ендегенного розвитку є здатність місцевої економіки контролювати процес накопичення на локальному рівні.

Базою для регіонального розвитку стає також наявність системи виробничих взаємозв'язків та схильність місцевої підприємницької спільноти до розвитку коопераційних зв'язків між окремими секторами виробництва, а також здатність місцевого виробничого та економічного потенціалу до оновлення та інновацій.

Ендегенний розвиток – це створення умов для постійного розширення використання місцевих ресурсів, особливо, робочої сили. Такий розвиток означає відмову від імперативу загального економічного зростання та загальної ефективності як основи розвитку і відсталості.

Регіональний розвиток тут не в залученні факторів зростання із зовні, а у створенні умов для формування місцевого потенціалу цього зростання. Провідну роль при цьому відіграє місцеве середовище. Саме тут повинна формуватися необхідна для підтримки виробничого потенціалу на конкурентному рівні система розподілу інформації серед виробників відносно виробничих технологій, ринків збуту і інших стратегічних питань, створюються підприємницькі мережі і коопераційні зв'язки. Місцеве середовище визначає стан ринку робочої сили, формує специфічні виробничі відносини, створює умови для відтворення професійних навичок і розповсюдження професійних знань. Суттєву роль мають відіграти також місцеві форми регулювання соціальних відносин.

Формування нової моделі розвитку регіональної економіки вимагає перегляду напрямків регіональної політики. Настав час зміщення акцентів регіональної політики з державного регулювання до вироблення регіональної соціально-економічної політики на рівні регіону (області), яка б забезпечувала мобілізацію внутрішніх ресурсів, які виступають стимулом розвитку економіки.

Регіональна нерівність визначається не тільки рівнем інвестицій на душу населення

або кількістю безробітних, але й якістю навколишнього середовища, рівнем розвитку інфраструктури, доступу до капіталу, новим технологіям освіти. Фактом є великий соціально-економічний дисбаланс не тільки між регіонами, але й між їх субрегіонами. Так в розвинутих регіонах виникають ареали зі значним спадом, а у відсталих областях – виникають нові полюси зростання. У цьому контексті синергія нових коопераційних виробничих мереж і локального середовища може бути локомотивом зростання. Регіональний розвиток на субрегіональному рівні відбувається у тісному взаємозв'язку з політикою облаштування усїєї території регіону, а не його агломерацій.

Нові пріоритети ставлять нову задачу – не захист найбільш слабких регіонів шляхом фінансових вливань, а забезпечення конкурентноспроможності слабких регіонів на світових ринках за рахунок ендегенних ресурсів. Важливе місце належить заходам по усуненню технологічної відсталості і розвитку власливості регіональної економіки не стільки генерувати, скільки сприймати та своєчасно запроваджувати різноманітні інновації.

Регіональний розвиток в нових умовах має бути спрямований на структурну перебудову регіональних економік, їх збалансоване й максимальне пристосування до нових умов функціонування.

IV. Висновки. Міцна економіка держави повинна формуватися на залученні внутрішніх ресурсних потенціалів розвитку регіонів, стимулюванні більш повного і ефективного використання місцевих трудових, інтелектуальних та інших ресурсів. Домінуюча роль держави по відношенню до регіональних інтересів повинна бути скоригована у бік передачі адміністраціям регіонів повної відповідальності за використання ендегенних ресурсів. При цьому має бути ліквідована дискримінація одних регіонів і преференції по відношенню до інших. Сучасна регіональна політика має бути направлена на усунення різноманітних факторів, що впливають на відставання регіонів, на регіональне оновлення та інновації, мобілізацію ендегенних ресурсів. Разом з усиленням регіоналізації в Україні мають місце й процеси просторової інтеграції економіки. Процеси регіоналізації та інтеграції

протистоять один одному. Існує небезпека регіонального сепаратизму, але й надмірна централізація теж згубна. Отже подальший регіональний розвиток пов'язаний з реалізацією принципу субсидарності у взаємовідносинах між центром і регіонами, з подоланням замкненості регіонів та відповідне посилення інтенсивності міжрегіональних зв'язків.

Таке змістовне наповнення регіонального розвитку буде сприяти ліквідації диспропорцій регіональних економік та розвитку стабілізаційних процесів в соціально-економічному житті суспільства. Розробки у даному напрямку досліджень мають велику перспективу, оскільки будуть сприяти, насамперед, проведенню адміністративно-територіальної реформи в Україні, ліквідації міжрегіональних диспропорцій.

1. Чужиков В. Регіональна диверсифікація виробництва // Регіональна економіка. – 2000. – № 1.

2. Регіони України: економіко-статистичне порівняння. – Львів, 2000.

3. Семенов В. Ф. Структурна перебудова економіки регіону як необхідна умова розвитку інвестиційних процесів // Вісник соціально-економічних досліджень. – Вип.13. – 2003. – С. 115–119.

4. Семенов В. Ф. Сучасні форми розміщення продуктивних сил в контексті регіонального розвитку // Вісник соціально-економічного розвитку. – Вип. 11. – Одеса, 2002. – С. 239–242.

5. Статистичний щорічник Одеської області за 2003 рік. – Одеса: Головне управління статистики в Одеській області, 2004. – 491 с.

6. <http://www.odesa.gov.ua>.

The social-economic development of the regions of Ukraine is examined and estimated in the article. It is analyzed the level of regional development and characterized regional disproportion in the economic and social sphere. It is offered the ways of changes of the regional policy in relation to decrease the regional disproportion.

Баланюк І.Ф.

ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ НА СЕЛІ

Обґрунтовано заходи, спрямовані на розвиток соціальної інфраструктури на селі. Розглянуто складові програмного забезпечення розвитку соціальної сфери.

Ключові слова: комплексна програма, соціальний розвиток, демографічна ситуація, підготовка кадрів.

І. Вступ. Визначальною складовою реформи АПК в Івано-Франківській області, де переважають сільські жителі (близько 60 % населення), повинна бути сталість та динамічність розвитку соціальної сфери села. Однак процес її формування та функціонування в умовах перехідного періоду складний і затяжний.

Аграрні перетворення, розпочаті відповідно до Указу Президента України від 3 грудня 1999 р. “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” [1, 285-286], наразі не поліпшили умови життя сільського населення.

Депопуляційні процеси охопили майже

всю сільську територію області. Спостерігається перевищення смертності над народжуваністю. Протягом останніх семи років така тенденція склалась у більшості сіл області. Збільшується демографічне навантаження на працюючих осіб – трудовий потенціал скорочується, населення старіє. Майже не зростають реальні доходи селян, головним джерелом сукупного доходу яких залишаються надходження від низькопродуктивної праці в особистих підсобних господарствах. Загострюється проблема бідності, знижується життєвий рівень селян [2, 64-65]. Поширюється трудова міграція сільського населення, переважно – на приміських територіях. Серед мігрантів більшу частку складає населення віком 25–35 років. Населені пункти обезлюднюються, селянство втрачає духовність і культуру [2, 65].

Скорочення всіх видів фінансування об'єктів соціальної інфраструктури спричинило її занепадає і руйнацію: практично не відновлюється діяльність підприємств і закладів сфери обслуговування, припинилося